

Human IT

Tidskrift för studier av IT
ur ett humanvetenskapligt perspektiv

Textens accessoarer

av [Lars Melin](#)

A text is not just text. It is layout, too, and illustrations, and lots of paratexts - i.e. introductions, legends, text in frames, headlines, coloured paragraphs, drop quotes etc. All that is a challenge for the analyst, but there is more to it. How does the conventionalization work, and do all the accessories pay off? Several studies of conventionalization are accounted for in this article. They all display a slow and in many respects inconsequent conventionalization of the graphical means for giving structure to a text. The effect of layout is measured in reading time, memory retention and appreciation of the text. The main results are the following: Layout and illustration can attract readers' attention but they are no guarantee for memory retention; Moderate effort to give layout to a text does not pay off, but an elaborated graphical form gives shorter reading time, better memory retention and more appreciation of the text; Illustrations slow down the reading but enhance memory retention, especially when the pictures are stylized, relevant for the text and have a moderate dose of positive emotive loading.

Innehåll

[1. Inledning](#)

[2. Grafisk form och illustration](#)

[3. Konventionalisering](#)

[4. Paratextens historia](#)

[5. Effekt](#)

[6. Effektivt?](#)

[7. 3D](#)

[8. Parisare](#)

1. Inledning

En text är aldrig bara bokstäver. Den har alltid någon sorts grafisk form-givning – elaborerad eller påver – och den har nästan alltid en eller flera illustrationer. Numera är detta obligatoriskt redan på manusstadiet, och tyvärr finns mängder av skribenter utan kunskaper om vare sig textkonventioner eller om textaccessoarernas effektivitet.

Tänk om jag fick i uppdrag att skriva en text om parisare. Som åldrad akademiker ser jag för mig en artikel som börjar med parisarens historia, som sedan tar ett par sidor på sig för distinktioner mellan parisare, hamburgare och andra bröd-köttfärskonstellationer, ett refererat av de största auktoriteterna på området och slutligen en utredning om hur man tillreder denna mat.

Men stopp! Detta förbjuder textkonventionerna. I vår textvärld kan jag välja mellan ett lustfyllt kåseri om min favoriträtt eller en tillagningsanvisning som är lätt att följa – till och med fram på småtimmarna. Och – säg att vi väljer alternativ 2 – så finns det mängder med tilläggsdirektiv:

- skriv opersonligt, gärna i passiv form!
- glöm inga ingredienser!
- skriv så kort som möjligt!
- ta proceduren i strikt kronologisk ordning!

Men det finns fler krav än syntaktiska, dispositionella och innehållsliga: den grafiska formen och illustrationen.

([Åter](#) till början av artikeln)

2. Grafisk form och illustration

Olika kokböcker och mattidningar har olika konventioner i detalj, men på ett upphöjt principiellt sätt är alla överens. Ingredienser (och ofta redskap som vispar och stekpannor) ska samlas till en lista eller faktaruta, de olika procedurstegen ska särskiljas, ofta som numrerade punkter, uppgifter om ugnsvärme, tillagningstid och antal personer som receptet avser ska samlas på en väl synlig plats, t ex inom ram. Ingredienserna brukar dessutom fetstilas allteftersom de förekommer i texten.

Och skriver jag i en mattidning måste rätten vara med på bild. Oavsett om jag vill få läsaren att slicka sig om munnen, om jag vill ge ett facit till läsarens matlagningsförsök eller om jag bara vill göra det lättare att hitta just parisarreceptet.

Listor, punktningar, rutor, ramar och fetstil (eller lokala varianter på detta) är alltså minst lika obligatoriskt som något annat innehållsligt eller syntaktiskt. Och dessa genrekrav på grafisk form och illustration är inte på minsta sätt unika. Broschyrer, läroböcker, uppslagsböcker, manualer – snart sagt alla slags texter med tillräckligt stor volym – har utvecklat konventioner för hur man placerar, märker ut och differentierar

olika ord eller textpartier med speciella funktioner och för vad som ska illustreras hur.

Med en modern term kan man kalla alla sådana texter för multimodala, eftersom bokstäverna inte gör hela jobbet ensamma (Kress & van Leeuwen, 1996:183). För en språkvetare finns åtminstone två perspektiv på dessa textens accessoarer: hur konventionaliseras de och vad får de för effekt på sina läsare?

([Åter](#) till början av artikeln)

3. Konventionalisering

Man kan slå upp vilka regler som styr användningen av semikolon eller stor och liten bokstav, och man kan läsa sig till alternativa medel att markera nytt stycke eller mellanrubrik. Men man kan inte någonstans ta reda på vad man använder kursiv stil till eller hur en ingress eller bildtext ska utformas eller en bild beskåras. Textkonventionerna är helt enkelt för olika för olika texttyper och media. Konventionaliseringen för bild och form har alltså inte hunnit så långt som för ren text.

Jag har haft anledning att i detalj studera konventionaliseringsgraden vid ett par tillfällen under 1990-talet för läroböcker, förenings-meddelanden och personaltidningar.

Läroböcker

I Melin (1995) undersökte jag bruket av grafiska medel i två läroböcker i samhällskunskap för grundskolans högstadium. Det framträdde en bild av ymnigt bruk av grafisk form, sträng konsekvens inom varje läromedel men få drag av enhetlighet mellan förlagen. I figur 1 jämförs hur olika textfunktioner realiserats grafiskt i två böcker: EsS (= Esselte studium) och NoK (= Natur och kultur).

Funktion	Form
Informativ prosa	spalt, antikvatypsnitt
Berättande prosa	EsS: kursiv, tonplatta eller pratbubbla NoK: omarkerat
Ingress	EsS: kursiv, ofta omarkerat NoK: ingress till huvudavsnitt är centrerat, eljest omarkerat
Arbetsuppgifter	EsS: mindre stil, under orange streck, numrerade uppgifter NoK: kursiv, under blått streck, numrerade uppgifter
Koncentrerade fakta	EsS: mindre stil, orange ram, kursiva ledord, tonplatta NoK: linjärtypsnitt, blå ram, fetstilta ledord
Citat	EsS: tonplatta NoK: svart ram
Förklara bild	EsS: kursiv

	NoK: liten fet
Replik	EsS: kursiv text i pratbubbla eller bildtext NoK: bildtext

Figur 1: Från funktion till grafisk form i två läromedel.

Man kan naturligtvis vända på steken och se vilka funktioner varje grafiskt uttrycksmedel kan fullgöra. Men det viktiga är sagt: formen är viktig men långt från färdigkonventionaliserad.

Frågan är då hur konsumenterna tar emot detta. En undersökning visade att eleverna hade mycket lätt att orientera sig efter andra, för dem mer relevanta, tumregler. Det som står i brödtext och faktaruta ska läsas eftersom det brukar generera frågor på lektion och skrivning, medan bildtexter och berättande inslag ostraffat kan negligeras.

Stickprovskontroller på läromedel under 1990-talet visar att böckerna blivit mindre uppstyckade i undertexter och att förlagen visar viss återhållsamhet i grafiska excesser, men enhetligheten mellan förlagen har inte blivit större.

Föreningsmeddelanden

Som motpol till proffsens mångfald sökte jag under 1997 ett amatörmaterial, d v s texter skrivna av personer utan någon grafisk utbildning. Jag valde att samla ihop ett par hundra föreningsmeddelanden, alla från mindre föreningar av typ bostadsrättsföreningar, båtklubbar och idrottsföreningar. Resultatet blev så ointressant att det aldrig publicerades. Men det är desto lättare att sammanfatta: förstasidan eller omslagssidan präglas av orgiastisk kreativitet med fantasifulle typsnitt, vågiga rubriker, hemmagjorda logotyper, slingor, ramar och annan grannlåt, medan insidorna är formgivna i stort sett enligt normerna för systematisk maskinskrivning.

Personaltidningar

En position mellan amatörerna och proffsen är personaltidningar. Om vi bortser från vissa större företags mer kundtidningsliknande produkter (som görs vid byråer) framställs flertalet av en ensam informatör, ofta med enbart journalistutbildning, inom företaget.

Man kunde tänka sig att personaltidningarna hamnar lite mitt emellan de tre dominerande normsystemen för grafisk form som fanns renodlade fram till desktop publishingrevolutionen under slutet av 1980-talet, d v s den systematiska maskinskrivningens kontorsnorm, förlagens norm för boktryck och tidningarnas norm för en normalsida (se fig 2).

	Kontor	Förlag	Officin
format	A4	<A4 = boksida	A4 eller tabloid
font	courier	växlande	timesvarianter
spalt	ca 50 tecken	>60	ca 35

rubriker	versaler	snitt och grad	snitt och grad
markeringar	understrykn	snittvariant	snittvariant
förkortningar	mellanslag	punkt	skrivs i regel ut
nytt stycke	blankrad	indrag	indrag
marginal	ojämn	rak	rak

Figur 2: Tre grafiska normer

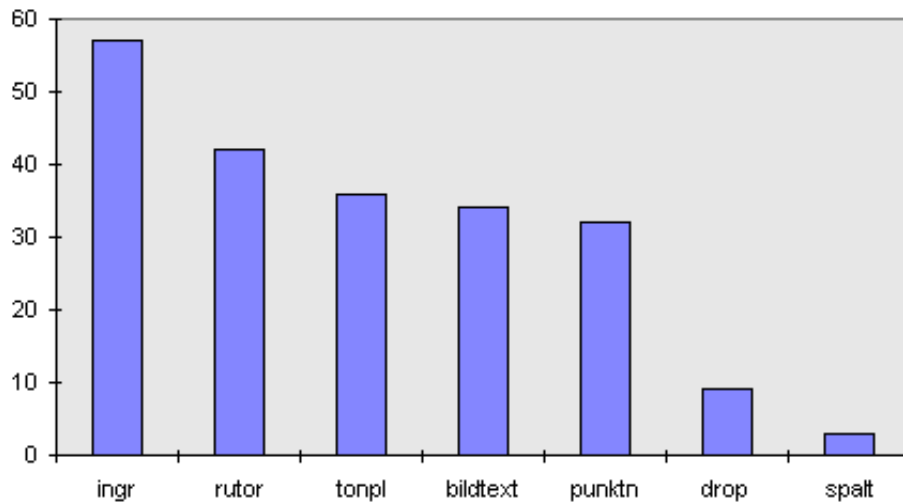
Vid en undersökning av 70 personaltidningar visade det sig visserligen att officintraditionen var starkast men att det fanns mycket stora inslag av vacklan och inkonsekvens. I de 70 tidningarna kunde man finna följande normpreferenser (Melin 2000a):

<i>format</i>	<i>A4 överväger med 60 tidningar mot enstaka tabloid och udda format.</i>
<i>spalt</i>	<i>44 tidningar har normal tidningsspalt. Endast två har bredspalt och åtskilliga har olika grader av spaltbredd.</i>
<i>rubriker</i>	<i>Alla har snitt och gradvarianter, och endast 6 tidningar begränsar sig till två rubriknivåer.</i>
<i>markeringar</i>	<i>Alla har snittvarianter men med olika preferenser och konsekvens.</i>
<i>förkortningar</i>	<i>Det är ont om standardiserade förkortningar, men kontorsnormen leder med 44 mot 13. Sex tidningar har inte några förkortningar alls.</i>
<i>nytt stycke</i>	<i>Indrag leder med 55 mot 12 blankrad.</i>
<i>marginal</i>	<i>Endast 19 tidningar har ojämn marginal som standard mot 50 justerad.</i>
<i>font</i>	<i>Courier förekommer inte längre, och sans serifstilar är sällsynta.</i>

Personaltidningar är alltså ännu mindre enhetliga än föreningsmed-delanden som i stort sett följde kontorsnormen.

Ett annat mått på hur textkonventionerna verkar är bruket av s k paratexter, d v s rubriker, bildtexter, ingresser, faktarutor, ja, allt utom brödtext (Frandsen 1991; Persson 1994). I Fig 3 redovisas förekomster av sju olika paratexttyper i 70 personaltidningar. Man kan utläsa att ingresser nästan obligatoriskt ingår i genren, att faktarutor, text på tonplatta, bildtexter och punktuppställningar är vanliga, medan drop quotes (= korta citat ur texten som förstoras och läggs in på väl synliga ställen) och skiftande spaltbredd har strödda förekomster. Men någon för hela tidningsbeståndet obligatorisk uppsättning paratexter finns inte. Å andra sidan finns det en synnerligen stark samvariation mellan tidningens allmänna glassighet (papperskvalitet, volym, färgförekomst etc) och antalet paratexter per artikel.

paratexter

Figur 3: Paratextförekomst i 70 personaltidningar.

([Åter](#) till början av artikeln)

4. Paratextens historia

Om vi tycker att grafisk normering går olidligt långsamt och leder till nyckfulla resultat kan det finnas anledning att blicka längre tillbaka i tiden. De paratextslag vi nyss stiftat bekantskap med förknippas gärna med vår samtid men det är en grov missbedömning.

Rubriker fanns redan på medeltiden, och resten av paratextbeståndet är äldre än många tror. För att få ett enkelt mått på etableringen av fasta textmönster har jag bläddrat igenom ett försvarligt antal nummer av DN från förra seklets början och framåt och noterat när de olika paratexterna dyker upp och så småningom etableras. Se figur 4.

Paratexter	förekommer	vanligt	rutin
Dårrader och nedryckare	00-talet	10-talet	
Mellanrubriker	10-talet	20-talet	40-talet
Ingress	10-talet	20-talet	30-talet
Punktning	50-talet		
Faktarutor	20-talet	30-talet	
Cue words	10-talet (namn i kursiv)	40-talet (fetstil)	
Bildtext	10-talet	20-talet	30-talet
Dottertexter	50-talet	70-talet	

Figur 4: DN:s paratexter under 1900-talet

Dårrader är en rubrik före rubriken som ofta anger ämnesområdet. En nedryckare är en rubrik under rubriken och används ofta i stället för ingress. Dottertexter är självständiga texter i anslutning till huvudtextens ämne. De kan t ex ta upp bakgrund eller parallella händelser.

Länkar på Internet

Om etablerade textslag som föreningsmeddelanden och personaltidningar visar prov på bristande konventionalisering gäller detta förstås i ännu högre grad ett textslag som vuxit fram under 1990-talet, och blivit högfrekvent först under de sista åren av decenniet – Internettexten. I en seminarieuppsats har Vestin (2000) undersökt hur länkar kan markeras på olika företags webbplatser (DN, SEB och Spray). Resultatet visade på stor mångfald. Snittvarianten kursiv är ett klassiskt medel från hypertextens barndom, och färgen blått standardiserades med Netscapes dominans under 1990-talet, men därefter har också en hel svärm nya medel kommit till bruk: geometriska som klickrutor och punkter, snittvarianter som understrykningar, nya färger, ord i rullistor, bilder, pilar, loggor, annonser, e-mailadresser, kommandoknappar för att bara nämna de vanligaste. Vissa företag har en stram konsekvens, medan andra exploaterar hela mångfalden.

Standard vs kreativitet

All massproduktion strävar mot standard. Det gäller också skriftspråk som brukar standardiseras så snart en textindustri uppstår; för svenskans del hände detta under 1700-talet. Standard underlättas av få stora textproducenter och många konsumenter. Om det motsatta förhållandet börjar råda, d v s många producenter och relativt färre konsumenter, tar de personliga uttrycksbehoven över.

Det är precis det som händer nu med allt fler desk top-utrustade persondatorer, allt fler personliga hemsidor, hela 80- och 90-talets väldiga tidningsboom med alltifrån högstatusprodukter till fanzins. Vi har kommit in i en postindustriell era för textskapande, och vi får vara beredda på att möta inte tre grafiska normsystem (se fig 2) utan en mångfald genre- och texttypsspecifika.

([Åter](#) till början av artikeln)

5. Effekt

Konventionaliseringen kan ta sin tid, och det är inte helt säkert att den leder till funktionellare texter. Det kan därför vara anledning att pröva om de krav på grafisk form och illustration som snart sagt alla textproducenter känner i dag leder till önskat resultat i form av effektiv kommunikation och nöjda läsare.

Båda dessa förhållanden, d v s effektiviteten av dels illustrationer dels grafisk form i anslutning till informativa texter, har undersökts experimentellt (Melin 1999 och 2000b

och c) Man kan se effektiviteten som en serie uppnådda etappmål: locka läsaren, vinna läsarens uppskattning, hålla kvar läsarens uppmärksamhet och stanna i läsarens långtidsminne.

När vi undersökt effekten har vi fokuserat vissa (av ett oändligt antal) faktorer. För grafisk form är det paratexterna vi experimenterat med. Det är ju sedan länge känt (Zachrisson 1965) att variationer (inom rimliga gränser) av sådana faktorer som typsnitt, spaltbredd och typstorlek har försumbar effekt på läsbarheten. För illustration har vi haft följande fyra polariteter i sikte:

polen **stiliserad - detaljerad** bild (bildutförande)

polen **emotivt laddad - emotivt neutral** bild (den konnotativa dimensionen)

polen **relevant - associativ** bild (den pragmatiska dimensionen)

polen **ny - dubblerad** information (den denotativa dimensionen)

I själva verket kan olika kombinationer av grader längs dessa dimensioner bilda ett otal varianter.

Text appeal

Etappmål 1 för en text är att locka läsaren. Efter Garcias (1990) stora ögonrörelseundersökning av tidningsläsning tar vi det som självklart att både bild och grafisk form är verkningsfulla redskap att dra till sig läsarens blick. Men riktigt så enkelt är det inte.

Inom ramen för kursen Information i text och bild vid Nordiska språk vid Stockholms universitet har Eriksson (1997), Ulfvarsson (1997) och Hellström (1998) gjort undersökningar av hur stora introducerande bilder, så kallade bildrubriker, verkar. I experimenten har försökspersonerna erbjudits antingen en illustrerad eller en oillustrerad version av samma artikel, alternativt samma artikel med en relevant respektive irrelevant illustration; det kan till exempel röra sig om en artikel om Internet illustrerad med Altavistas sökmotor resp spårhund.

Experimenten visade att illustrerad text har ett försteg, dock inte så stort som man skulle kunna förmoda, och endast för den del av läsekretsen som är måttligt intresserad eller ointresserad av ämnet. De allra mest intresserade tenderar att välja den oillustrerade versionen.

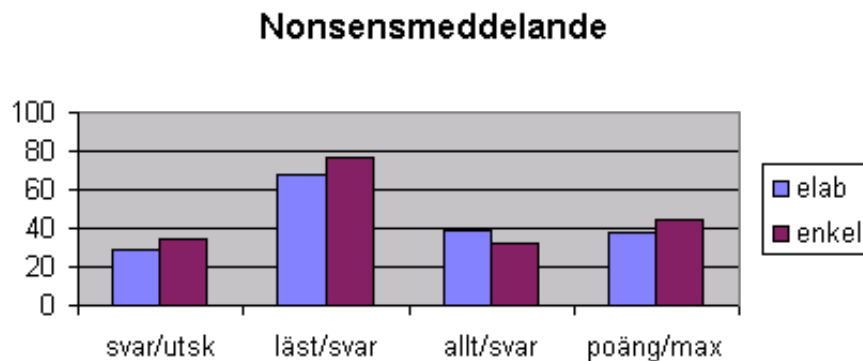
Vi har dock inte undersökt bilders observationsvärde i informativa texter. Men det är en till synes motsägelsefull uppfattning i litteraturen att läsare normalt först uppmärksammar en bild (Garcia 1990; Hallberg 1992), men att de ofta ignorerar informationen i bilden (Pettersson 1993).

Hur bidrar då grafisk form till text appeal-faktorn? Det finns anledning att i viss detalj redogöra för ett experiment som utfördes på tolv institutioner vid Stockholms universitet. Trettio personer vid sex av dessa fick ett grafiskt torfligt

nonsensmeddelande om "fritidskonsumtion på campus" och de övriga sex institutionerna fick ett grafiskt genomarbetat. Efter en vecka fick samtliga 360 försökspersoner ett frågeformulär där de fick redogöra för om de över huvud taget sett det första meddelandet, om de påbörjat läsning, om de läst färdigt och om de kunde besvara ett par innehållsfrågor.

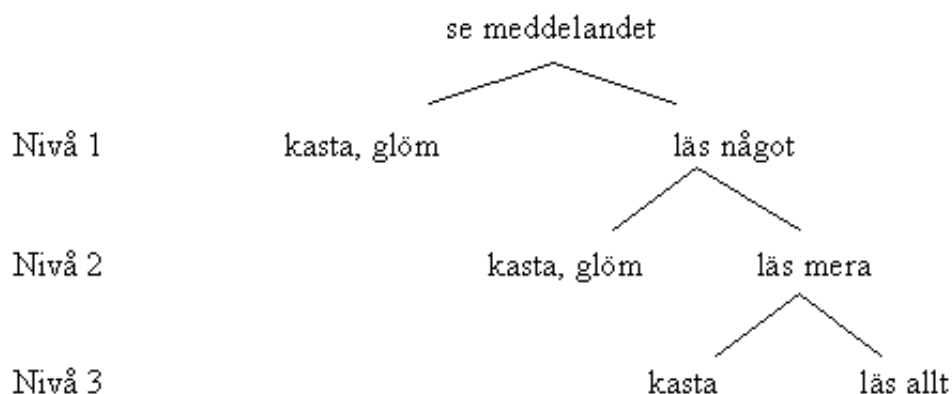
Det visade sig att det fanns rejäla skillnader mellan hur meddelandet har mottagits: lästs ordentligt, flyktigt eller inte alls. Skillnaderna återges i figur 5.

Figur 5: Svarsfrekvens, läsfrekvens och minnesbehållning i procent.

Förklaringar: *svar/utskick* = andelen av försökspersonerna som svarat på enkäten; *läst/svar* = andelen svarande som uppger att de läst något av meddelandet; *allt/svar* = andelen svarande som uppger att de läst hela meddelandet; *poäng/max* = procentandelen rätt svar av totalpoängen för alla svarande.

Tyvärr går det inte att förklara hur dessa skillnader i mer eller mindre noggrann läsning lett fram till bättre hågkomst hos den "enkla" gruppen. Vi får bara tänka oss att det enkla brevet huvudsakligen nådde fram till dem som var mottagliga för innehållet, medan den elaborerade förmen nådde flera varav många var ganska indifferent till budskapet och därför snabbt glömde det. För att förklara detta sällsamma fenomen får vi tänka oss att mottagarna av informationen följde en (i stort sett omedveten) beslutskedja som återges i figur 6:

Figur 6: Beslutsprocessen vid läsning av ovälkommen post.

Vi vet inte hur många som faktiskt "sett meddelandet", men vi vet genom enkätsvaren att det är 7 procent fler "elaborerade" som anger att de inte sett det. Det är med andra

ord fler "enkla" än "elaborerade" som tagit steget till "läs något". Det är 65 procent fler "enkla" som uppger att de "läst något av meddelandet", vilket får tolkas som att de tagit klivet till nivå 2 "läs mera". Först på nivå 3 är det 15 procent fler "elaborerade" som uppger att de läst allt. Dessa procenttal låter övertygande, och de är också signifikanta på 1-procentnivå i chitvåtest, vilket innebär att det är mindre än en procents risk att slumpen styrt utfallet.

Den elaborerade formen tycks således inte vara avgörande för de allra första stegen – läsa/inte läsa/läsa mer – utan endast för det avslutande "läsa färdigt?". För det är fler "elaborerade" än "enkla" som läser färdigt, trots att det var fler "enkla" som började läsa. Därmed kan man säga att hypotesen "Grafisk form lönar sig" gick i mål, trots allt.

Vi kan bara spekulera om orsakerna till den enklare textens inledande framgångar. En förklaring till att fler påbörjat läsning av den enklare texten kan vara att enkel form ofta signalerar "ej reklam", vilket ofta är den första selekteringsgrunden vid postsortering.

Sedan denna första selektering gjorts tycks två faktorer driva läsningen vidare: nyfikenhet på ämnet och grafisk form. I båda grupperna måste det ha funnits personer med visst intresse för ämnet, och för enkelhetens skull antar vi att de var lika många (eller snarare lika få). I den "enkla" gruppen är det dessa som läser färdigt och bevarar innehållet i sitt minne och därför kan ge korrekta svar på frågeformuläret. I den "elaborerade" gruppen är det fler än de riktigt intresserade som läser färdigt, därför att den grafiska formen utövade en förförisk lockelse även på andra än de intresserade. De förförda men i hjärtat ointresserade glömmar dock snart vad de läst. Detta innebär förstås att medelvärdet för minnesbehållning blir lägre, eftersom intresserade och förförda blandas. Man kan alltså våga dra den slutsatsen att grafisk form har något lättare att hålla kvar måttligt intresserade läsare än den enklare formen men att det är intresse för ämnet som avgör minnesbehållningen.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att om formen inte var avgörande för de första besluten om en text är värd att läsas eller inte, tycks det dock vara så att den elaborerade texten lockat fler (slarviga och egentligen ointresserade) läsare till slutet än dess innehållsliga bärkraft motiverade. Det är dock andra faktorer som styr minnesbehållningen. De som läst den *enkla* till slutet har förmodligen haft större motivation och därmed bevarat mer av texten i minnet.

Uppskattning, lästid, minne

Säg att en text har text appeal – tack vare illustration och/eller grafisk form – är det då självklart att den är effektiv? Faktiskt inte, men det är troligt. Det råder intrikata förhållanden mellan de faktorer som definierar effektivitet. Som bekant definieras termen effektivitet som kvoten mellan uppnådda resultat och insatta resurser. "Insatta resurser" är förstås den möda läsaren lägger ner på texten, formaliserat som lästid, och "uppnådda resultat" är för informativa texter läsarens minnesretention, formaliserat som poäng i minnestest.

Det vore frestande att tänka sig en sorts Ohms lag där uppskattning, lästid och läsbehållning står i bestämda relationer till varandra, t ex att uppskattning höjer bearbetningsambitionen, d v s ökar lästiden, till fromma för minnesbehållningen. Men

det har inte gått att visa att det förhåller sig på det viset.

Tiden

Åtskilliga experiment med texter som formgivits och illustrerats enligt olika principer har jämförts, och det visar sig att grafisk form aldrig tar processtid i anspråk medan illustrationer alltid kräver processtid och därför ökar lästiden.

Uppskattning

Rutinmässigt har våra försökspersoner fått ange i vilken mån de uppskattar texten, finner den lättläst, estetiskt tilltalande, förtroendeingivande etc, även om vårt syfte enbart varit att mäta effektiviteten. Ett påfallande resultat är att svängningarna i uppskattning är förvånansvärt små för grafisk form. Även om försökspersonerna i mätbart beteende (= lästid och minnesbehållning) visat att en text fungerar förträffligt har de inte givit den uppskattningspoäng i förhållande till effektiviteten.

Eftersom försökspersonerna i våra test endast får en version och alltså inte kan jämföra alternativen har de uppenbarligen helt egna referenspunkter för sina bedömningar. Vi kan se vilka textalternativ flertalet försökspersoner föredrar, men vi får förbryllande låga skillnader, troligen därför att egentligen inget alternativ var riktigt tilltalande i alla avseenden.

För illustrationer kan man extrahera följande experimentdata. Bilder har normalt en positiv effekt, även om bilden bara har associativt samband med textinnehållet. Den motivationshöjande effekten blir starkare om bilden har en måttlig positiv emotiv laddning. Allt för positiv och framför allt för emotiv laddning är kontraproduktivt.

För grafisk form gäller att det behövs kraftfulla insatser för att man ska nå effekt alls. Att bara sätta in mellanrubriker eller skriva till en ingress gör en knappt märkbar skillnad. Däremot blir det en påtaglig förbättring om en text förses med kraftfull läsarhjälp i form av rubriker, ingress, cue-words, drop quotes, faktarutor, dottertexter etc.

För grafisk form finns också ett märkligt förhållande: en majoritet av försökspersonerna uppskattar grafisk form, men spridningen kring medeltalen i undersökningen blir stora därför att så många är totalt likgiltiga eller rent av negativa. Grafisk form är alltså inte en väg till allas hjärta, bara till de flestas.

Minnesbehållning

För informativa texter är minnesbehållningen textens egentliga mål. Det är däremot inte alldeles enkelt vad man avser med minnesbehållning. Våra experimentserier varierar mätningar av fördröjd minnesbehållning, d v s förmågan att besvara frågor efter en vecka, och av direkt minnesbehållning, d v s samma förmåga mätt vid lästillfället. De varierar också mätningar av förmåga till minnessökning, d v s svar på öppna frågor, och av igenkännande, d v s svar på flervalsfrågor. Det har dock legat utanför våra projekt att korrelera dessa olika minnesförmågor.

För både grafisk form och illustration gäller att det finns en stark samvariation mellan textuppskattning och minnesbehållning.

För grafisk form gäller framför allt att åtgärder som innebär att textens struktur blir överblickbar befrämjar minnesbehållningen. Höga poäng i minnestest får texten om problemet preciseras i ingressen, om mellanrubrikerna strukturerar problemet och ger god framförhållning, om sidoaspekter behandlas i dottertexter, om kärnan highlightas i en drop quote och bildtexten ger relevant information.

För illustrationer skulle man tro att faktorer som relevans (= bildens förklaringsvärde i sammanhanget) och stilisering (= fokusering på det väsentliga) ger effekt. Så är det också, men i väsentligt lägre grad än väntat. Vad som dock är rent kontraproduktivt är att leverera ny information i bild; risken är stor att läsaren över huvud taget inte tar till sig informationen i bilden, och om han gör det låter det ske till priset av väsentligt längre bearbetningstid och lägre total minnesbehållning.

([Åter](#) till början av artikeln)

6. Effektivt?

Sammanfattningsvis är både bild och grafisk form effektiva i den meningen att de höjer minnesbehållningen till priset av en förhållandevis blygsam kostnad i processtid – och för grafisk form ingen kostnad alls. Men sambanden är långtifrån enkla, och detaljresultaten ofta kontraintuitiva.

I den takt som informativa produkter ökar och förändras blir det av allt större vikt att hålla siktet på hur nya konventioner verkar. 70-talets läsbarhetsundersökningar gav oss många infällsvinklar på hur skribentutbildningar skulle läggas upp. Gamla lagar gäller än, men när texter blir mer multimodala och komplicerade, behövs fler och mångsidigare undersökningar av hur de faktiskt fungerar.

([Åter](#) till början av artikeln)

7. 3D

En text är ur ett strikt lingvistiskt perspektiv endimensionell: det är propositioner som lineariserats. En fysiskt existerande text är dock tvådimensionell, d v s yta i form av marginaler och spalt, men också en arsenal av grafiska medel för att fånga läsarintresset, för att strukturera, guida, märka upp och signalera olika slag av text och pragmatisk funktion. Detta behövs i en tid där få läsare är nöjda med att följa författaren som en ankamma; de vill överblicka, hoppa över, gå direkt på godbitar eller väsentligheter, få sammanfattningar, fun facts eller något annat som de för tillfället är upplagda för.

En nyhet är att vår tids skribenter skriver också för läsare som vant sig vid tredimensionell text, hypertexten. Dessa har lärt sig att sällan läsa en sida färdigt utan snarare söka den relevanta klickpunkten för att ta sig vidare från ytan och ner till nya ytor. Klickpunkten kan vara grafisk (färg eller snittvariant), geometrisk, färg, bild eller nästan vad som helst. Men läsriktningen är oförutsägbar. Sådana läsvanor ökar inte

benägenheten att följa en auktoritär författare ord för ord, men det ökar benägenheten att reagera på visuella signaler. Författare måste inse risken med att inte ge sådana.

([Åter](#) till början av artikeln)

8. Parisare

Och hur går det med parisartexten som var upphov till hela denna utredning. Jo, en vänstersida med den perfekta skapelsen i bild, kanske med ett enkelstekt ägg fastän ett vändstekt är godare, en rubrik över hela uppslaget: "Docentens favoritmat", en brödtext om tja, vem vet?, en faktaruta med ingredienser, en text på äggul tonplatta med tillagningen steg för steg, en drop quote med uppmaningen "Servera utan en nanosekunds fördröjning!". Ja, det var det hela.

Därmed har parisartexten fått sina accessoarer enligt konventionerna. Men inte bara det. Enligt våra testresultat skulle illustrationen göra att texten som helhet lästes med 30 procents högre uppskattning, 12 procents bättre minnesbehållning men 1 procent långsammare. Mängden paratexter skulle därtill verka för att den fick 7 procents högre uppskattning, 17 procents bättre minnesbehållning och att lästiden – mätt i ord per minut – skulle minska med 19 procent. I sanningens namn ska sägas att vi inte experimentellt har adderat illustrations- och grafisk form-effekt på detta sätt. Men det ska vi snart ta i tu med.

Smaklig måltid!

Om författaren

Lars Melin är docent i nordiska språk. Hans forskning rör främst fäckttext och läsbarhet. Han ledde under åren 1998 – 1999 det HSFR-stödda projektet Språk och grafisk form. Projektrapport kommer under hösten 2000 i Språkvårdssamfundets skriftserie Ord och stil: Språk som syns. Hallgren & Fallgrens förlag, Uppsala. Lars Melin har skrivit flera populärvetenskapliga böcker, bl a *Människan och skriften* och *Norstedts förbjudna ordbok*.

([Åter](#) till början av artikeln)

Referenser

- Eriksson**, Inger (1997): *Relevant bild, irrelevant bild, eller ingen bild alls*. B-uppsats i Information. Nordiska språk. Stockholms universitet.
- Frandsen**, Finn (1991): "Avisens paratekst - et nyt område for medieforskningen." I: *Mediekultur* nr 16, 1991.
- Garcia**, M. R. (1990): *Eyes on the News*. St Petersburg.
- Hallberg**, Åke (1992): *Typografien och läsprocessen*. Halmstad.
- Hellström**, Christer (1998): *Grafisk illustration eller inte - det är frågan. Ett experiment med grafik i en informativ bild*. B-uppsats i Information. Nordiska språk. Stockholms universitet.
- Kress**, Gunther & van Leeuwen, Theo (1996): *Reading Images. The grammar of visual design*. London & New York: Routledge.

- Melin**, Lars (1995): "Grafisk pyttipanna." I: *Läroboksspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Melin**, Lars (1999): "Gör illustrationen vad vi tror?" I: *Nordicom* 2:1999.
- Melin**, Lars (2000a): *Språk och grafisk form*. Rapport till HSFR. Ej publicerad.
- Melin**, Lars (2000b): "Hur bra är paratext?" I: *Språk och stil* nr 9:2000.
- Melin**, Lars (2000c): *Språk som syns*. Språkvårdssamfundets årsbok. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Persson**, Camilla (1994): "Paratexten i Expressen." I: *Journalistik i förvandling. Om språk och texter i Expressen*. Red. J. Svensson. Nordlund 19. Småskrifter från institutionen för nordiska språk i Lund.
- Pettersson**, Rune (1993): *Visual information*. New Jersey.
- Ulfvarsson**, Monika (1997): *Hur relevanta resp associativa bilder påverkar lästid och minnesbehållning*. B-uppsats i Information. Nordiska språk. Stockholms universitet.
- Vestin**, Åsa (2000): *Länkar på Internet*. B-uppsats i Information. Nordiska språk. Stockholms universitet.
- Zachrisson**, Bror (1965): *Studies in the legibility of printed text*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

([Åter](#) till början av artikeln)

© Lars Melin 2000

[Åter till Human IT 2-3/2000](#)